

معرفی چند نسخه خطی کلام الله مجید از موزه ایران باستان

شماره ۱۳۲۸ - فصلنامه پژوهش‌های باستان‌شناختی

فاطمه مهران

متصدی کتب خطی و فارسی کتابخانه موزه ایران باستان

نیز مربوط و متعلق به محل‌های دیگری بوده است که برای ادای

(۱) کمک‌های ذیقیمتی که وزارت آموزش و پرورش وعده‌ای از دانشمندان در این خدمت مهم ملی و مذهبی نموده‌اند بشرح زیر اجمالاً مذکور میگردد:

وزارت آموزش و پرورش نظریات اداره کل باستانشناسی را دائر بلزوم نشر و چاپ کتابی بنام راهنمای گنجینه قرآن با خرسندی کامل تلقی نمود و کتاب مذکور بچاپ رسید.

جناب آقای علی‌اصغر حکمت که خدمات وی به فرهنگ ایران به عموم روشن بوده و موزه ایران باستان هم یکی از تأسیسات زمان وزارت ایشان است در این قسمت هم همکاری صمیمانه مبذول و درباره آن تشویق و تحسین فراوان فرمودند.

شادروان دکتر مهدی بهرامی استاد دانشگاه تهران و مدیر موزه ایران باستان در قسمت اول کتاب طی فصل مشروح جامع و مفیدی موضوع تدوین قرآن مجید و مقام آنرا در تاریخ خط و تذهیب و تجلید با اطلاعات سودمندی درباره نام و نشان و هنرمندانی که نمونه کارشان در گنجینه قرآن بمرض نمایش گذارده شده بود ذکر نمودند.

اداره کل باستانشناسی از جناب آقای دکتر مهدی بیانی مدیر کل پیشین کتابخانه ملی و رئیس محترم کتابخانه سلطنتی جهت تدوین فهرست و مشخصات هر یک از قرآن‌ها دعوت بهمکاری نمود، ایشان هم با وجود گرفتاری فوق‌العاده که داشتند موجبات انجام منظور را بنحوا حسن فراهم ساختند و تنایب کار و زحمات ایشان و تحقیق و تبیی که در این باره فرموده‌اند در قسمت دوم راهنمای گنجینه قرآن منعکس است.

آقای احمد سهیلی رئیس کتابخانه ملک سهم بسزائی در این خدمت ملی دارند و ۱۶ جلد از قرآن‌های نفیس و عالی کتابخانه ملک را در اختیار اداره کل باستانشناسی گذاردند و همکاری صمیمانه نمودند و با پشتکار و مساعی همیشگی آقای محمدتقی مصطفوی مدیر کل پیشین اداره کل باستانشناسی در آن موقع ترتیب گنجینه قرآن جهت استفاده علاقه‌مندان و دیدار مشتاقان داده شد.

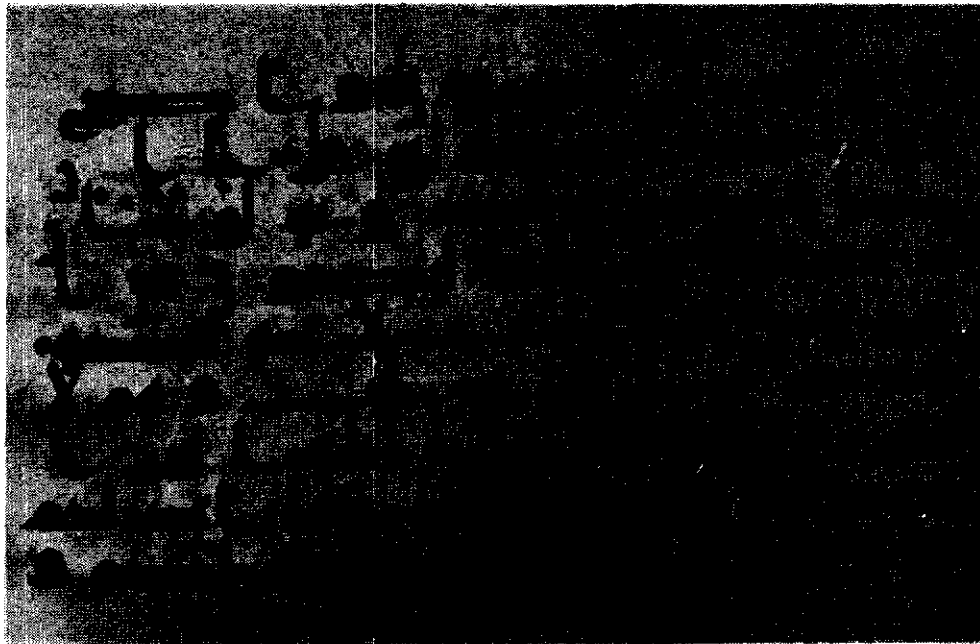
انجام این خدمت یعنی ترتیب گنجینه قرآن یکی از خدمت‌های فراوانی بود که با همکاری آقایان فوق‌الذکر در سال ۱۳۲۸ صورت پذیرفت.

در فروردین ماه سال ۱۳۲۸ نمایشگاهی از قرآن‌های نفیس و عالی که مربوط بقرن سوم هجری بعد بوده است بمنظور معرفی هنر و تاریخ و تذهیب و تجلید در موزه ایران باستان بوسیله اعلیحضرت همایون شاهنشاه افتتاح گردید. تعداد قرآن‌ها ۱۵۷ جلد بود که ۹۲ جلد آن از محل‌های مختلف جمع‌آوری گردید و ۶۵ جلد آن متعلق بموزه ایران باستان بوده است. شرح هر یک از قرآن‌ها باین صفحه از تصویر آن در کتاب راهنمای گنجینه قرآن (نشریه اداره کل باستانشناسی چاپ طهران - فروردین ۱۳۲۸) انتشار یافته است و طبعاً در این مقاله جز اشاره بآنها و آنچه در ترتیب گنجینه قرآن و راهنمای آن صورت گرفته است اطلاع و توضیح بیشتر مورد پیدا نمیکند و تنها بذکر برخی نسخه‌های نفیس کلام الله مجید که در موزه ایران باستان موجود است میپردازد:

نسخه‌های خطی متعدد کلام الله مجید که در موزه ایران باستان محفوظ مانده بطور کلی مربوط و متعلق بقرن سوم هجری تا دوران قاجاریه و آغاز قرن چهاردهم هجری میباشد.

یک قسمت عمده این نفائس مذهبی و تاریخی نسخه‌های موجود در آستانه شیخ صفی‌الدین در اردبیل است که بعلاوه آن مختلف بموزه ایران باستان منتقل گشت و قسمت دیگر نسخه‌هایی است که بتدریج از طرف صاحبان آنها برای فروش عرضه گردیده و مورد نیاز گنجینه قرآن موزه ایران باستان تشخیص داده شده است. همانطور که اشاره شد معرفی و شرح کلیه این نسخه‌ها درخور یک مقاله و حتی چند مقاله نیست ولیکن آنچه از میان این نسخه‌ها مهم بنظر میرسد شایسته این است بعرض علاقه‌مندان برسد.

علاوه بر نسخ خطی مربوط بآستانه اردبیل و نسخی که خریداری شده است برخی نسخه‌های خطی بسیار مهم کلام الله مجید

قسمتی از کلام الله مجید که
در صفحه آخر رقم الحاقی
« حسین بن علی دارد » و به خط
کوفی نوشته شده است

۱۹۰ × ۲۸۰ میلیمتر در حدود قرن چهارم^۱.
در ایران تا نیمه قرن ششم خط نسخ و کوفی هر دو مرسوم
بوده و شاید از پایان قرن ششم خط نسخ بنویشتن قرآن اختصاص
یافته است و کوفی را درسوره‌ها بکار می‌برده و از جنبه تزئینی
آن استفاده می‌نموده‌اند. یک دسته از قرآنهای متعلق بقرن هفتم
و هشتم هجری نیز به دوشیوه نسخ و ثلث نوشته شده است.
در نیمه دوم قرن هفتم هجری زمان درخشندگی شیوه
خاصی است که مبتکر آن یاقوت بن عبدالله معروف بیاقوتی این
سبک را در زمان مستعصم خلیفه عباسی بوجود آورده است.
و در تاریخ خط نسخ تاکنون کسی بشهرت یاقوت نرسیده است.^۲
عکس شماره سه یکی از صفحات آخر نسخه قرآن مجید
بخط یاقوت و عکس شماره ۴ صفحه آخر همان قرآن را با
امضای نویسنده آن نشان میدهد.

(۱) عکس‌های شماره ۱ و ۲ طبق نظر محققین و باستان‌شناسان
این نوع قرآنهای کوفی به تقلید از قرآنهای اولیه زمان صدر اسلام تهیه
شده و سازندگان و نویسندگان این نوع قرآنها سعی نموده‌اند که رقم
کاتب اصلی را در آخر قرآن حفظ نمایند.

(۲) کتاب راهنمای گنجینه قرآن در موزه ایران باستان - چاپ
تهران فروردین ماه ۱۳۲۸ - صفحه ۲۶ و ۲۷ قسمت اول بقلم دکتر
مهدی بهرامی.

حق علمی آنها و در عین حال حفظ آن نفاس متبرک در موزه
ایران باستان نگهداری میشود.
با در نظر گرفتن مراتب بالا اینک بذکر و معرفی چند
نسخه خطی قرآن مجید که در موزه ایران باستان است میپردازیم:
اهل اطلاع میدانند که از صدر اسلام تا مدت ۵ قرن خط
کوفی در ایران معمول بوده است. عکس شماره یک قسمتی از
کلام الله مجید است که در صفحه آخر رقم الحاقی « حسین بن علی
دارد ».

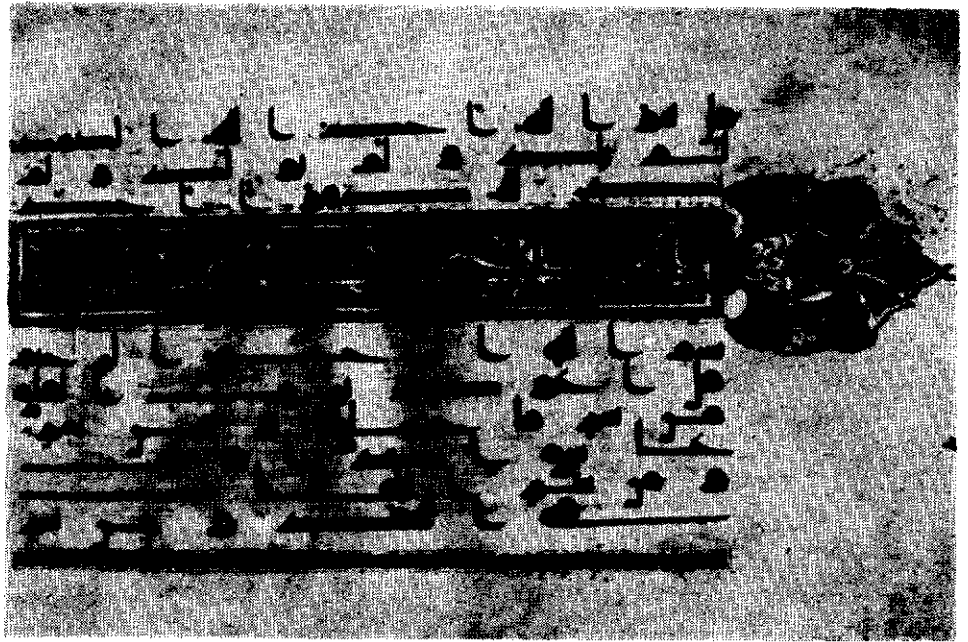
خط کوفی - کاغذ پوست آهو - سرسوره‌ها مذهّب -
شماره صفحه‌ها ۸۴ - هر صفحه ۹ سطر - قطع ربعی بیاضی
باندازه ۱۱۴ × ۱۸۰ میلیمتر - جلد میشن ساده عنابی -
در حدود قرن سوم.

نسخه از موقوفات شاه عباس کبیر باستانه شیخ صفی‌الدین
و وقفنامه بتاریخ ۱۰۳۷ در پشت صفحه اول نوشته شده است.

عکس شماره دو - یک صفحه قسمتی از کلام الله مجید
است که در صفحه آخر رقم « کتیبه علی بن ابیطالب » افزوده
شده است.

خط کوفی - کاغذ پوست آهو - سرسوره‌ها مذهّب -
جلد میشن تریاکی طلاکوب - دو صفحه اول و دو صفحه آخر
مذهّب - شماره صفحه‌ها ۹۹ - هر صفحه ۱۴ سطر - باندازه

قسمتی از صفحه کلام الله مجید که
در صفحه آخر رقم «کنیه علی
ابن ابیطالب» دارد و به خط کوفی
نوشته شده

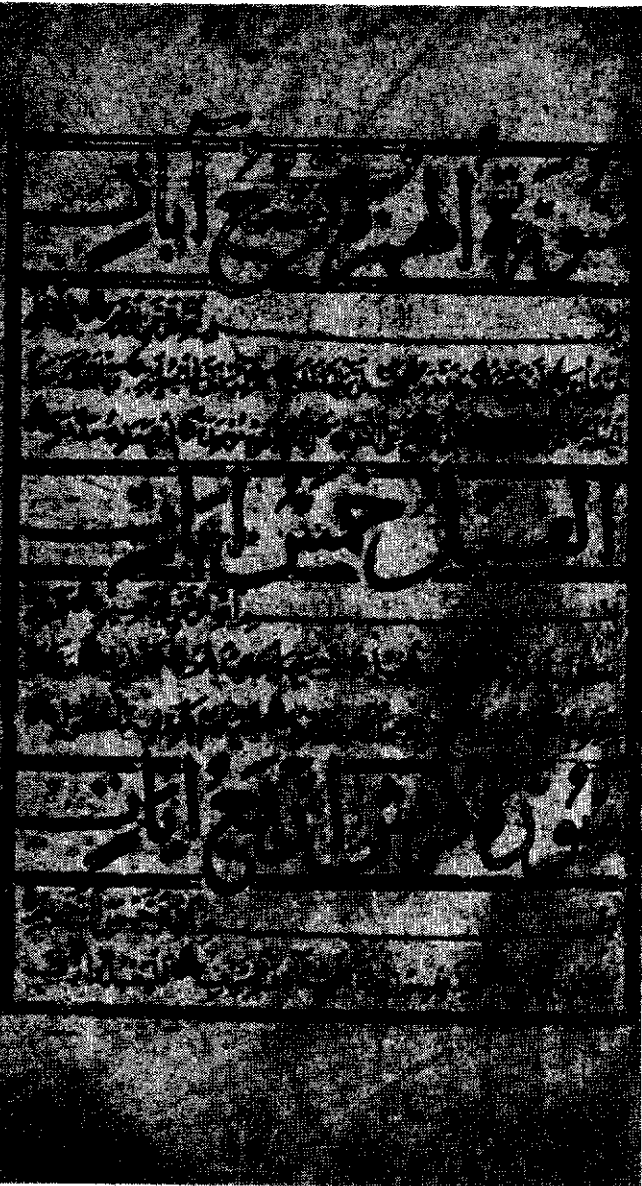
یکی از صفحات آخر نسخه قرآن
مجید بخط یاقوت - خط نسخ
خفی عالی

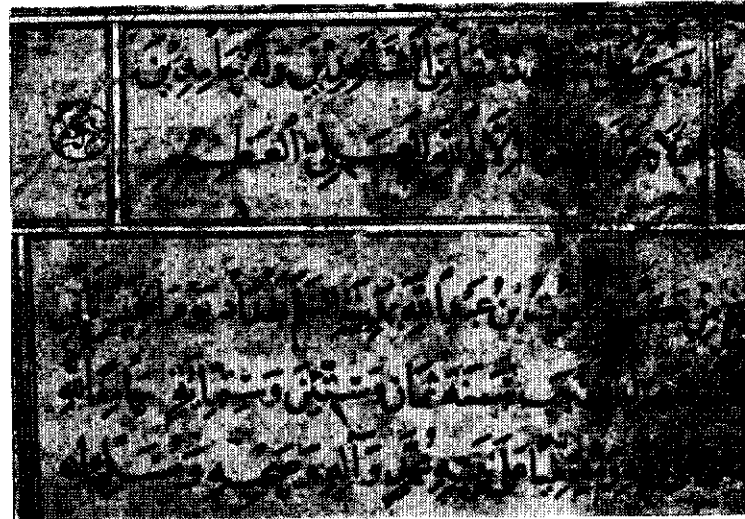
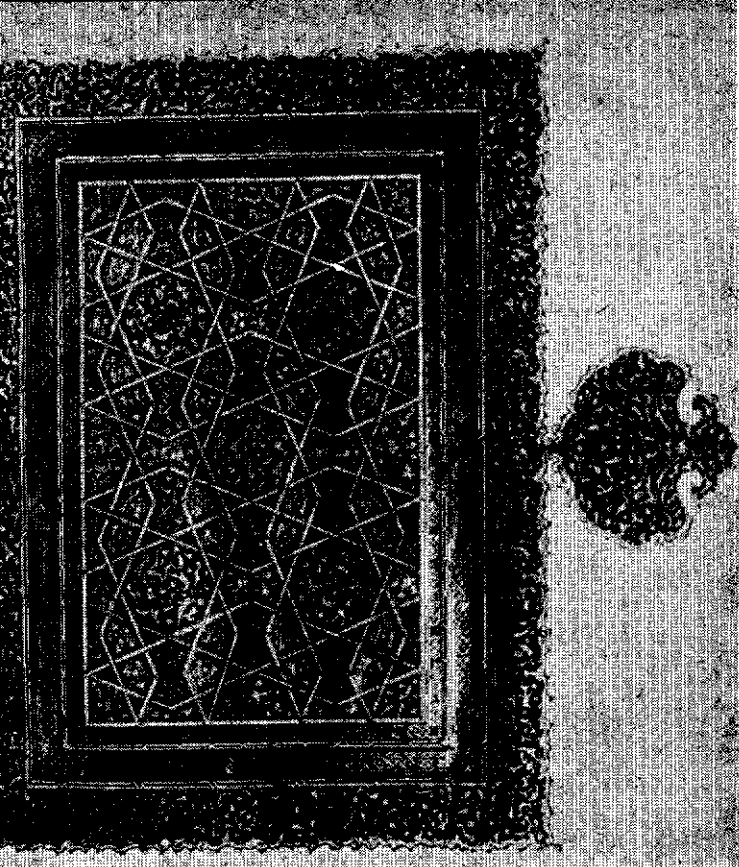
خط نسخ خفی عالی - دو صفحه اول تمام مذهب -
سرسوره‌ها بقلم زرتحیر یافته بخط ثلث جلی سوخته معرق
طلاپوش - شماره صفحه‌ها ۴۳۲ - هر صفحه ۱۵ سطر - قطع
۲۱۸ × ۱۲۶ میلی‌متر - تاریخ تحریر ۶۶۸ .
این نسخه از موقوفات آستانه شیخ صفی‌الدین است^۱ .
عکس شماره ۵ - سر صفحه مذهب متمایزی از جزوه‌های
قرآن مجید بخط احمد سهروردی است .
عکس شماره ۶ - صفحه آخر یکی از جزوات احمد
سهروردی را با امضاء ورقم وی نشان میدهد .
خط ثلث جلی عالی - کاغذ بخارائی - پیشانی و ذیل

(۱) کتاب پیدایش خط و خطاطان تألیف حاجی میرزا عبدالمحمدخان
ایرانی سنه ۱۳۴۵ مصر صفحه ۲۴۱ راجع بیاقوت مستعصمی چنین
می‌نویسد :

قبله کتاب جمال‌الدین یاقوت مستعصمی از نوادر دهر و نوابغ قرن
هفتم هجری بود و او مملوک مستعصمی و هفتمین خلیفه بنی‌عباس که
خلافت او از سنه ۶۴۰ تا ۶۵۶ هجری مدت شاترده سال بطول انجامید -
یاقوت بواسطه کمالات و فضائل و ملکات در نزد خلیفه مقامی بلند و بجهت
کتابت مرتبه ارجمند داشت و خلیفه در حقش از مراتب احترام و احتشام
چیزی فرو نمی‌گذاشت .

گویند سبب تقرب او خدمت خلیفه این شد که هر زمان مستعصم
اورا میخواست میگفتند اشتغال بکتابت دارد .

راست : صفحه آخر همان قرآن (عکس شماره ۳) با امضای نویسنده آن
 (یاقوت) خط نسخ خفی عالی
 چپ : سرفصله مذهب ممتاز یکی از جزوه‌های قرآن مجید
 بخط احمد سهروردی است

ورأی او را دربارهٔ مهمترین کتاب‌هایی که از آغاز تاریخ بشر تاکنون بیشتر از سایر کتب در دنیا تأثیر نموده و مهمتر از همه بشمار آمده است می‌پرسد چنین مینویسد :

« اما کتاب چهارم که مهمترین کتاب دنیاست «قرآن است» زیرا تأثیری که این کتاب آسمانی در دنیا نموده نظیر آنرا هیچ کتابی بخود ندیده .

(۱) کتاب بیدایش خط و خطاطان تألیف حاجی میرزا عبدالمحمدخان ایرانی سنه ۱۳۴۵ چاپ مصر - صفحه ۱۳۰ - ۱۳۱ چنین مینویسد :

شیخ احمد سهروردی عالمی بود گرنامه‌ی و خوش‌نویسی بلند پایه که در قرن هفتم هجری نظیر نداشت وراثت تقدم بر سایر خوش‌نویسان می‌افراشت مخصوصاً در خط نسخ جلی ید طولانی داشت - در مدت عمر خود سی‌وسه قرآن نگاشت - اکنون قرآنی بخط او که تاریخش هفتصد و هجده بوده در کتابخانه معظم اباصوفی اسلامبول موجود است که نظر هریبنده را بخود مجذوب می‌سازد و او بسا شاگردان تعلیم و تربیت داد.

(۲) کتاب بیدایش خط و خطاطان در صفحه ۱۴۲ - ۱۴۳ می‌آورد - بایسنقر میرزا جامع فضائل و کمالات گوناگون و حاوی فضائل و آیات فنون متنوعه بود و کمتر شاهرزاده‌ای بدین پایه هنرمند و هنرپرور در طبقه شاهرزادگان گورگانی دیده شده‌است - در خطوط متداوله خاصه خط ثلث یگانه‌زمان و نابغه دوران بود - دولت‌شاه سمرقندی صاحب تذکره الشعراء می‌آورد که در کتابخانه بایسنقر میرزا همیشه چهل نفر از خوشنویسان نامی موجود بودند و اشتغال باستتساخ و استکتاب کتب مینمودند - صاحب خط و خطاطان می‌آورد در هیچیک از کتابخانه‌های بزرگ اسلامبول نیست که یک کتاب بلکه چندین قرآن و چندین جلد کتاب که در عهد و عصر سلطان بایسنقر میرزا نگاشته شده موجود نباشد .

سرسوره‌ها بخط کوفی تزئینی که با زر تحریر یافته - جلد تیماج عنایب ترینج‌دار - شماره صفحه‌ها ۱۰۰ - هر صفحه ۵ سطر - قطع ۳۸۰ × ۵۰۰ میلیمتر - تاریخ تحریر ۱۷۰۶ .

عکس شماره ۷ - یک صفحه از قرآن بخط بایسنقر میرزا تیموری و مربوط به قرن هشتم هجری است که در روی یک تابلو در قسمت بخش اسلامی موزه ایران باستان دیده میشود .

سوره عنکبوت - جزء بیستم از کلام الله مجید - از آیه سوم ببعد در دو روی تابلو منعکس است .

خط ثلث جلی - کاغذ خانبالقی - علامات ترینج که با طلا و لاجورد است .^۲

چند قرآنی که ذکر مختصر آنها گفته شد باضافه چندین قرآن نفیس دیگر بخط کوفی و سایر خطوط دیگر در قسمت بخش اسلامی در معرض نمایش علاقمندان گذارده شده‌است .

امیدوار است سعادت یاری نماید در شماره‌های آینده مجله گرامی هنر و مردم بازم شرح مختصری از قرآنهای دیگر که در موزه ایران باستان موجود و با اهمیت است برای اطلاع خوانندگان محترم معروض دارد .

و اینک نظرات و عقاید چند نفر از دانشمندان اروپائی را نسبت بقرآن مجید در زیر ذکر مینمائیم :

ولز A.G. Wells یکی از دانشمندان و نویسندگان مشهور انگلستان در پاسخ یکی از مجله‌های علمی اروپا که عقیده

مَعَ الْخَوَالِفِ وَطَبَعَ اللَّهُ عَلَى
 قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ
 صَدَقَ اللَّهُ الْعَظِيمُ وَصَدَقَ
 رَسُولُهُ الْكَرِيمُ وَنَزَلَ عَلَى
 ذَلِكَ مِنَ الشَّاهِدِينَ وَمُؤْمِنُونَ

صفحه آخر یکی از جزوات احمد سهروردی است با امضاء ورقم خود نویسنده - خط ثلث جلی عالی

«این کتاب بهترین راهنمای یک عقیده معنوی یعنی «توحید» و اخلاق فاضله است .

«قرآن کتاب علمی و دینی و اجتماعی و تهذیبی و اخلاقی و تاریخی است . مقررات و قوانین و احکام آن با اصول قوانین و مقررات دنیای امروزی مقابل و برای همیشه با دوام و قابل پیروی و عمل است»^۱ .

دکتر گوستاو لوبون فرانسوی Gustave le Bon مینویسد: تمام مسلمین روی زمین حقیقت مذهب خود را در دو جمله که عبارت از لا اله الا الله محمد رسول الله باشد بیان میکنند که از حیث جامعیت و اختصار و سادگی و واقعاً حیرت انگیز است^۲ .

نولدکه Noeldeke بزرگترین خاورشناس محقق آلمانی میگوید: «قرآن بقوه اقناع و نیروی برهان دلهای شنوندگان را بخود متوجه نموده و طرف خطاب قرار میدهد و همیشه بر قلوب عناصری که از آن دور و مخالف و معاند قرآنند تسلط یافته و آنها را بخود پیوسته و بیگیری یگانه میسازد که در آن روح ثابت حیات برقرار و دمیده میشود» .

در پایان مقاله چند نفر از دانشمندان اروپائی و خاورشناسان را که بترجمه و طبع قرآن مجید مبادرت نموده اند نام میبریم :
 ۱ - آنکلمان ابراهام Anclements Ebrahim یکی از اروپائیبانی است که در چاپ کلام الله مجید اهتمام نموده و این کتاب مقدس را با مقدمه لاتینی در ۱۶۹۴ در هامبورگ بطبع

یک صفحه از قرآن مجید بخط بایسفر میرزا تیموری - سوره عنکبوت در روی یک تابلو منعکس است - خط ثلث جلی

رسانید .

۲ - آربانیوس Arbanus از دانشمندان قرن هفدهم است که در ۱۶۱۳ درلیدن کتابی در اصول و قواعد زبان عربی نوشته و در همین اوقات قرآن مجید را هم ترجمه نمود .

۳ - گالاند اتوان Galland Antoin از خاورشناسان فرانسه که مترجم کتبی چند از فارسی و عربی است و قرآن مجید را هم بزبان فرانسه ترجمه نمود .

۴ - ژول لایوم Jule Labume خاورشناس دانشمند معاصر که خدمتی بزرگ به قرآن مجید نموده و فهرستی مخصوص برای قرآن ترتیب داده که محتویات کلام الله را تحت آئین خاصی تدوین کرده است^۳ .

عده دیگری هم از علمای اروپا و خاورشناسان این خدمت مهم را انجام نموده اند که طبعاً ذکر نام همه ایشان از حوصله این مقاله بیرون خواهد بود .

(۱) تاریخ قرآن و مختصری از شرح حال حضرت محمد (پیغمبر اسلام) تألیف استاد ابو عبدالله مجتهد زنجانی - ترجمه ابوالقاسم سحاب ۲۸ اردیبهشت ۱۳۱۷ صفحه ب .

(۲) تاریخ تمدن اسلام (عرب) تألیف دکتر گوستاو لوبون - ترجمه سید محمد تقی فخر داعی گیلانی صفحه ۱۲۹ در باب دوم قرآن در سال ۱۸۸۴ میلادی .

(۳) تاریخ قرآن - ترجمه ابوالقاسم سحاب تهران ۱۳۱۷ شمسی صفحه ۱۱۵ .